

ՈՒՐՎԱԿԱՆ-ԳՈՌԱՓՇՏԻԿՆԵՐԻ ՀԱՎԱՏԱԼԻՔԸ ԵՎ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ

ՀԱՍՄԻԿ ԳԱԼՍՑԱՆ

Հայ ժողովրդական հավատալիքներում և ոգեպաշտական գրույցներում բարի ու չար ոգիների հետ հանդիպում ենք ուրվականների մասին պատմող բազմաթիվ բանահյուսական ու ազգագրական նյութերի:

Մեռելների հոգիների կերպարանափոխված արարածներին ժողովուրդն անվանում է գոռնափշտիկ (Շիրակ, Արարատ, Բաղեշ, Սասուն), խորդլախ¹ (Մալաթիա) կամ խորթլաղ (Արցախ, Նոր Նախիջևան, Համշեն², Գանձակ, Պապեն, Մարզվան), գոռնաղաբ (Վան, Բալու) կամ գոռնաթափ (Կարին), նաև՝ դառադուռա (Ծալկա)³:

Հայ ժողովրդական հավատալիքների համաձայն՝ թաղված մեռելների հոգիները հաճախ դուրս են գալիս գերեզմաններից, և որպես ուրվականներ՝ մարդակերպ և կենդանակերպ⁴, շան⁵, կատվի⁶, գառնուկի⁷, գայլի, արջի⁸, այծի⁹, ուլի¹⁰, ավանակի¹¹, աղվեսի¹², գորտի¹³, նորածին

¹ Հոգեգեշ, մեռելի ուրվական, թուրքերեն՝ *xortlak*. – տե՛ս Էմինյան ազգագրական ժողովածու (այսուհետ՝ ԷԱԾ), հ. Գ, Թուրքերեն փոխառյալ բառեր հայերենի մեջ, գրեց Հր. Աճառյան, Մոսկվա-Վաղարշապատ, 1902, էջ 196:

² Համշենում հավատում էին, որ խորթլաղը մարդկանց այցին երեք տեսակ է երևում՝ մարդու, շան կամ կատվի ձևով, և ամենավտանգավորը մարդակերպ երևացողն է [տե՛ս Յ. Մուրադյան և Գ. Համշենցի հայեր. – Ազգագրական հանդես (այսուհետ՝ ԱՀ), գիրք Զ, Թիֆլիս, 1900, էջ 141]:

³ «Ղառադուռաներ (ուրվականներ) կան, որոնք ստանալով կենդանիների կերպարանք, հետապնդում են ճամփորդներին: Ասում էին՝ դառադուռաները մարդուն փաթթել են, հալածում են: Հավատացած էին, որ դառադուռաները թուրքերի կոռներից (գերեզմաններից) են դուրս գալիս և ընկնում մարդկանց հետևից ու վախեցնում, որի հետևանքով մարդիկ հիվանդանում էին» (Հ. Մ. Միքայելյան և Ծալկայի հայերի ազգագրությունն ու բանահյուսությունը, Երևան, 1998, էջ 148):

⁴ С. А р у т ю н я н. Горнапштикнер, горнадапнер, хортлакнер. – Мифы народов мира, т. 1. М., 1987, с. 316.

⁵ Աղ. Մխիթարյան և Գ. Փշրանք Շիրակի ամբարներից. – ԷԱԾ, հ. Ա, Մոսկվա-Ալեքսանդրապոլ, 1901, էջ 173, Ե. Լալայան. Երկեր (այսուհետ՝ ԵԼ). հ. 2, Արցախ, Երևան, 1988, էջ 435, Ա. Աթաբեկյան. Մայմաստ, Նոր Ջուղա (այսուհետ՝ ԱԱՄ), 1906, էջ 153, 173:

⁶ Գ. Սրվանձատյան և Գ. Երկեր, հ. 1, Մանանա (այսուհետ՝ ԳՄՄ), Երևան, 1978, էջ 147:

⁷ Ա. Ալպոյան և Գ. Պատմություն Մալաթիո հայոց (այսուհետ՝ ԱՊՄ), Պեյրուիթ, 1961, էջ 1150:

⁸ Մ. Աբեղյան. Երկեր (այսուհետ՝ ՄԱԵ), հ. Ե, Երևան, 1975, էջ 18:

⁹ Խ. Մամվելյան. Հայ ընտանեկան պաշտամունքը. – ԱՀ (այսուհետ՝ ԽՄԱՀ), գիրք XII, Թիֆլիս, 1905, էջ 215:

¹⁰ «Ձայն համշենական», 2012, -3-4, մարտ-ապրիլ, էջ 8:

¹¹ ԱՊՄ, էջ 1150:

¹² «Հետո կաղամենի, օր գոռնափշտիկ կար: Էղիկ, կըսեին, թուրքի մեռելը կեղնի գոռնափշտիկ: Մեր գեղը (Առոցքի Չիֆթալի, այժմյան Ջուլգաղբյուր գյուղ) որսորդը կար, էսիկ աղվեսի տեղակ շալգե բերեզը մե հաղըմ բան, դրնեզը իրա շվարը: Առավոտ գեղնի, օր՝ մեռել է: Նորից շալգե տանիզը հոն՝ ուրդից օր բերել է: Էնքան է, կըսե, ծանորը է, օր աստված ինքը խնայե» [Դաշտային ազգագրական նյութ (այսուհետև՝ ԴԱՆ), Շիրակ, 2009, բանասաց Մխիթարյան Բեզգադ, ծնվ. 1929 թ.]:

¹³ 1963 թ. Շիրակի մարզի Բանդիվան գյուղի բնակիչ Հրանուշ Բաղայանը երեկոյան դրսում լվացք փռելիս տեսել է, որ իր դիմաց կանգնել է գոռնափշտիկ՝ մերկ մարդու տեսքով

երեխայի¹⁴ կերպարանք ընդունած կանգնում են մարդկանց առաջ, վախեցնում նրանց: Այդ հոգիները կարող են երևալ ոչ միայն իբրև ուրվականներ, այլև գերեզմանների վրա լույսի ցուլեր, բոցեր, կրակներ¹⁵: Երբեմն էլ լրիվ մերկ մարդկանց կերպարանքով ցատկում են անցորդների մեջքին կամ նստում ձիավորների գավակին: Այս ուրվականների վախից մարդիկ հիվանդանում են¹⁶: Ըստ շիրակցիների՝ «մարդու վնաս չեն տա, ետևից կրնկնին խելոք կերթան»¹⁷, իսկ Մալաթիայում կարծում էին, որ «բռնած հայր կխեղդեր»¹⁸:

Գոռնափշտիկ քրդերեն նշանակում է գերեզմանի կատու, այն «շրջմուլիկ հուրն է: Շրջմուլիկ հուրն երբեմն չար ոզի կսեպվեր, անհանդարտ, շրջուն հոզի, որ անցորդներու ետևեն կիյնար՝ ուզելով զայն գլխե հանել: Այս հատկությամբ կկոչվի նաև դևի ծառա, գրողի գզիր: Գերեզմանատան մը մեջ տեսնված է տապանաքար մը երկու տեղե բևեռաված՝ գոռնափշտիկը կաշկանդելու համար»¹⁹:

Ուրվական-գոռնափշտիկը հայ ժողովրդական հավատալիքներում և ոգեպաշտական գրույցներում ամենատարածված ոզիներից է, ինչպես քաջքը, ալքը, սաստանան և այլն:

Ազգագրական գրեթե բոլոր շրջաններում ուրվականների մասին պատմող գրույցներում հանդիպում ենք հիմնականում նույն սյուժեին. անցորդը երեկոյան կամ գիշերով մահմեդականի կամ թուրքի գերեզմանատան մոտով անցնելիս հանդիպում է ինչ-որ կենդանու՝ շան, կատվի, աղվեսի և այլն, տանում է տուն և առավոտյան կենդանու փոխարեն իրենց գոմում, բակում, տանը տեսնում է մեռելի: Հասկանում է, որ հանդիպել է գոռնափշտիկի: Զրույցներից մեկում գյուղացին ճանապարհին կատվի ձագ է տեսնում, վերցնում է, որ տա տիրոջը: Կատվի ձագը մեծանում, դառնում է «դազար (պզտիկ շուն), դե՛, դե՛, կըլնի քանձ թագի (բարակ շուն) մը, դե՛, դե՛, դե՛ կըլնի քանձ էջ մը: Մեկ էլ ի՛նչ տխնա, գո մորե մերկ մարդ մը էլե, հեծե ուր իշու թարքին: ... չում գողու ժամեր կը զարնեն, գոռնադար կը խափանվի»²⁰:

Ըստ ժողովրդական պատկերացումների՝ խորթլամիշ²¹ են լինում ինքնասպան²² եղած մարդիկ և հատկապես թուրքի մեռելները²³ (հայի հաց չկերած թուրք մեռելը²⁴):

ու գորտի կերպարանքով (ԴԱՆ, Շիրակ, 2012, բանասաց Համբարձումյան Օֆելյա, ծնվ. 1972 թ. Բանդիվանում, Հր. Բաղայանի դուստրն է):

¹⁴ «Մորքուրիս տղեն շոֆեռ էր: Գուկա մեր գերեզմանների կողքեն կանցնի, կաշե, օր բան կա շոշին, երեխի բալու: Աշես, կըսե, ով է բիջ բերե, դրե ըստեղ: Կերթա մորը կըսե, քելե աչքովդ տես, թե չէ դու չես ավերնա: Մորքուրս գլխու գընգնի, օր ըսօր գոռնափշտիկ է դեմն էլե, էլ չի թողնի էրթա» (ԴԱՆ, Շիրակ, 2009):

¹⁵ «Բյուրակն» (Կ. Պոլիս), 1899, -16:

¹⁶ ՄԱԵ, էջ 18:

¹⁷ ԷԱԺ, էջ 173:

¹⁸ ԱՊՄ, էջ 1150:

¹⁹ «Բյուրակն», 1898, -24, էջ 462-463:

²⁰ ԳՍՄ, էջ 147:

²¹ ԽՍԱՀ, էջ 215:

²² Ինքնասպան եղած մարդկանց մասին վկայում է հետևյալ բառատողը.

«Վախենում եմ, չեմ քնանում, քույրիկ, լսիր պատմածիս,

Մի մարդ իրան սպանել է՝ մեկ անգամ մենակ մնալիս,

Ընտանիքը անտեր մնաց, բայց ասում են ինքնասպան՝

Սև շուն դարձած ամեն գիշեր՝ այցելում է բակն յուր տան» (Հ ո վ հ ա ն ն ե ս Կ ո ս տ ա ն յ ա ն ց. Շիրակի լեզենդներից և ժողովրդական կյանքից, Ալեքսանդրապոլ, 1896, էջ 71):

²³ Ասում են՝ թե որ թուրքն իր կյանքում գոնե մեկ անգամ հայ տերտերի օրհնած հաց կերած լինի, «խորթլամիշ» չի դառնալ (ԱՀ, գիրք Զ, էջ 141):

Շիրակում հավատում էին, որ «հավատամքն» ու «փառքիբարձումը» թուրքերը չեն ըսի, ըսուց է, որ գոռնափշտիկ կեղնին»²⁵:

Հավատալիքային նմանատիպ պատկերացումներից էլնելով՝ կարելի է պատճառաբանել մեռելների պաշտամունքի հետ կապված այնպիսի դրսևորումներ, ինչպիսիք են պաշտամունքի առանձնահատուկ արարողությունները մինչև թաղումը, թաղման հաջորդ օրը, յոթին, քառասունքին, թաղումից մեկ տարի անց և հատկապես եկեղեցական տաղավար տոներին հաջորդող հիշատակի արարողությունները: Այսինքն՝ հայի համար չափազանց կարևոր է հարազատ հանգուցյալի նկատմամբ տարվող խնամքը: Ժողովրդի պատկերացմամբ՝ նմանօրինակ խնամքից զրկված հոգիները դառնում են ուրվականներ, շրջում ամենուր:

Խորթաղի, գոռնադաբի կամ գոռնափշտիկի հավատալիքը գոյություն է ունեցել հին և միջնադարյան հայերի մեջ: Գերեզմանից դուրս եկող այս ոգու մասին հիշատակում է Առաքել Դավրիժեցին իր պատմության մեջ: Այսպես, պատմիչը գրում է. քրիստոնյա ծնողների գավակ Ղարաչորակը մահավերժ վիճակում խնդրում է իր մոտ բերել մուլլա ու մուղրի (Ղուրան կարդացող), նրանց միջոցով ուրանում է Քրիստոսին ու դառնում մահմեդական: «Ինչպես որ չորս օր ուրանալուց հետո սատկեց Ղարաչորակը, այսպես էլ իր թաղումից չորս օր հետո երեկոյան ժամին տեսան Ղարաչորակ ուրացողին, որին մահմեդականները թաղեցին. քանզի էլ էլ էր վիհից, որտեղ թաղված էր, մերկ ու խայտառակ, գարշատեսք, այլակերպ, իբրև կատաղի շուն իր պատանը գցած ուսերին քաղաքի միջով գալիս էր, շուկայում և կրպակում շրջում էր, իսկ ուլքեր տեսնում էին, սարսափած ահաբեկվում էին, քանզի բոլորը ճանաչում էին նրան: ... Զինակիր մարդիկ հասան այն տեղը (գերեզմանափոսին), սրով խողխողեցին նրան, գլուխը կտրեցին, այլ հեռավոր տեղ կորցրին: Այս ձևով չարք վերացավ մեջտեղից, իսկ բոլոր այլազգիները սկսեցին հայիոյել ուրացող Ղարաչորակին և վկայում էին, որ քրիստոնեական հավատքը ճշմարիտ է: Եվ այս ամենը արեց սատանան, որ խախտի քրիստոնեական հավատքը»²⁶:

Խ. Սամվելյանը գտնում է, որ «այս հավատալիքի մեջ պետք է տեսնել մասամբ հոգեհաճության (metempsychose) գաղափարը, այսինքն՝ հոգիների կերպարանափոխվելը գանազան շնչավոր և անշունչ առարկաների»²⁷:

Մեռելների հոգիների գերեզմանից դուրս գալը մի ընդհանրացած հավատալիք է և տարածված է աշխարհի գրեթե բոլոր (գերմանացիներ, հույներ, հնդիկներ, եգիպտացիներ, եզդի քրդեր և այլն) ժողովուրդների կրոնական և ոգեպաշտական պատկերացումների մեջ: Եզդի քրդերը կարծում էին, թե շատ մեղքեր գործած, այլոց հաշվին ապրող հարուստ, ժլատ և դաժան մարդու հոգին ոգի է դառնում, կենդանիների կերպարանքով երևում

²⁴ ՄՄՄ, էջ 153:

²⁵ ԷԱԺ, էջ 173:

²⁶ Առաքել Դավրիժեցի. Պատմություն, Երևան, 1988, էջ 432–435:

²⁷ ԽՄՄՀ, էջ 215:

և վախեցնում է մարդկանց: Կերպարանափոխված նման ոգիներին անվանում են գոռնափշտիկ, որը երևում է սև աղվեսի կերպարանքով²⁸:

Հետևյալ գրույցում էլ գոռնափշտիկը կատվի տեսքով է հանդես գալիս.

Լույս գիշեր է, մտա թուրքի գերեզմանոց:
Տեսնեմ՝ քարին նստած մի շարմադան աղջիկ:
Սա մեր կնքված լեզվով՝ Օհան արի իմ ծոց,
Ես՝ խաչ, սա՝ մյա ու, դարձավ գոռնափշտիկ²⁹:

Հայաստանի ազգագրական տարբեր շրջաններից գրառած ոգեպաշտական գրույցներում գոռնափշտիկ ոգին կամ ուրվականը մեծ մասամբ հանդիպում է շան տեսքով³⁰: Գանձակում գրառված գրույցներից մեկի համաձայն՝ մահմեդականների գերեզմանների մոտից վերցված փոքրիկ շունը առավոտյան դարձել է մահմեդական փոքրիկ երեխայի դիակ³¹:

Ինչ վերաբերում է հատկապես նորածինների մեջ մտած գոռնափշտիկ ոգուն, կարծում ենք, դա կարելի է բացատրել դեռևս համապատասխան ծիսական արարողություններով դրոշմ և կնուկը չունենալու հետ:

Ըստ շիրակցիների հավատալիքային պատկերացումների՝ «ջրից որ անցար՝ էլ հրամանք Աստու չէ, (գոռնափշտիկները) չեն կրնա ետևիցդ գա, կմնան վնգստալով³²»: Ինչպես վկայում է Ս. Հարությունյանը, ջուրը, գետը, առուն հանդես են գալիս իբրև սահման այս և այն աշխարհի միջև, այսինքն՝ կերպարանափոխված ոգիները չեն կարող անդրաշխարհից անցնել այս աշխարհ³³: Այսպես, «... Ը-դոնցից, յա ջուր ռաստ գալով պտի պրծնիս, յա թե չէ՝ բահով պտի զարկես՝ գլուխը կտրես³⁴, ջամ-դաքի ու գլխի արանքով իրեք հեղ էքով էնքով անցնիս ու ըսես. – «Աստված քու գործքովդ քեզի տա, գնա ընծեն ռադ էդի, որ նոր խլսիս. թե որ չէ՝ քեզնից վազ էկողը չեն...»³⁵:

Երկատված շան մեջտեղից անցնելու արարողությունը, ըստ գիտնականներ Ռ. Սմիթի և Ջ. Ֆրեյզերի, հետապնդել է ծիսական հանդիսավոր մաքրագործման կամ, առավել որոշակի՝ պահպանության նպատակներ³⁶:

²⁸ Ա մ ի ն է Ա վ դ ա լ. Եզդի քրդերի հավատալիքները, Երևան, 2006, էջ 49:

²⁹ <http://www.shirakcentre.org/>

³⁰ Զրույցներում հանդիպող փոքրիկ շունը, այսինքն՝ գոռնափշտիկը, մահացած փոքրիկ երեխա է, իսկ մեծ շունը՝ տարեց մարդ կամ կին: Այստեղից էլ գալիս է գառամյալ, խիստ ծերացած, հալից ընկած մարդուն փոխաբերական իմաստով տրվող գոռնափշտիկ անվանումը (Համշեն), քաղթառ շուն (Ղարաբաղ), քոփակ (թրք. շուն) (Շիրակ), իսկ Սեբաստիայում գոռնափշտիկը չար պատվներին տրվող անարգական անուն է (Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. Բ, Երևան, 2002, էջ 361):

³¹ ԱՀ, գիրք Զ, էջ 352:

³² ԷԱԺ, էջ 173:

³³ Ս. Հ ա ռ ո թ յ ու ն. Հայ առասպելաբանություն (այսուհետ՝ ՍՀԱ), Բեյրութ, 2000, էջ 424:

³⁴ Գլուխը գիտակցության, պայծառ մտածողության խորհրդանիշն է: Գլուխը կտրելով խախտվում է զգացականության ու մտածողության ամբողջականությունը (տե՛ս Ф р и д е л ь Л е н ц, Образный язык народных сказок. М., 2000, с. 311):

³⁵ ԷԱԺ, էջ 173:

³⁶ ՍՀԱ, էջ 427:

Վանում նույնպես հավատում էին, որ «գործադարները բահով կամ փայտով մինչև գլուխները չկտրես, անհետ չեն լինիր»³⁷: Արցախում էլ, եթե կամենում են, որ դրանք դադարեն կերպարանափոխվելուց, դիակ դարձած միջոցին կտրում են դրանց գլուխները³⁸ և դնում ոտների տակ ու այդպես տանում թաղում, և կամ մոլլան խաչակնքում է գերեզմանը³⁹:

Մակայն գործափշտիկին չպետք է շփոթել հանգուցյալի վերադարձող հոգու հետ, չնայած երկուսն էլ ունեն գործառնությանն որոշ նմանություններ: Մի գրույցի համաձայն՝ մահմեդականի տանը գիշերող հայր տեսնում է, որ տանտիկինը քնելուց առաջ մի մեծ աման կերակուր է դնում օջախի մոտ և ասում, որ իր սկեսրայրի համար է: Հայր տեսնում է, որ գիշերը մի ծեր շուն գալիս է, կերակուրն ուտում ու գնում: Առավոտյան տանտիկնոջից իմանում է, որ գիշերը եկողը սկեսրայրն է եղել՝ շան⁴⁰ կերպարանքով⁴¹: Այս գրույցում արծարծվող հավատալիքը (մարդը շան կերպարանքով այցելում է իր հարազատ օջախ) բխում է վաղնջական ժամանակներից եկող շան պաշտամունքից: Շունը, լինելով մարդուն հավատարիմ կենդանի, ինքնըստինքյան դասվում է տոտեմների շարքը, որոնք նախնական մտապատկերներում ներկայացնում էին իբրև ցեղական կամ տոհմային նախահոր կերպարանափոխված կամ այդ կենդանու մեջ ապաստանած մեռյալի հոգին: Հետևապես, շունը համարվում էր մարդկային հոգի ունեցող և այդպիսի «հոգի տվող»⁴²: Հայ ժողովրդական հավատալիքներում շունը մահվան անձնավորումներից մեկն է:

Գերեզմանից դիակը դուրս բերելու և մասնատելու սովորույթը կապված է ժողովրդական մեկ այլ հավատալիքի հետ: Ընտանիքի տարեց անդամի մահից հետո, երբ որևէ մեկը հիվանդանում էր, կարծում էին, թե հանգուցյալն է պատճառը և մինչև մեկից յոթ հոգի չտանի իր հետևից, չի հանգստանա: Ուստի, բացում էին գերեզմանը, զուրիք մարմնից անջատում կամ ջարդում էին, սրտի ու գլխի մեջ մեկ խրում ու նորից հուղարկավորում⁴³: Կարծում էին, որ այդպիսով գտնում են իրենց հիվանդ հարազատին բուժելու ելքը: Դիակի նկատմամբ բռնություն գործադրելով՝ ցանկանում էին վերացնել մարմնից դուրս եկած ինչ-որ հոգու չար ներգործությունը:

Չանգեզուրում էլ, եթե ննջեցյալը շարունակ երևում էր տանեցիների երագում, գնում էին գերեզմանատուն և նրա գերեզմանի մեջ, այնտեղ, որտեղ ենթադրվում էր, թե նրա սիրտն է, ցցում էին սուր փայտե ցից: Միրտը խողխողելով՝ պիտի վերջ տրվեր նրա կարոտին, վերջնականապես նա հանգիստ առներ ու թաղած տեղից այլևս չգար, չըրջեր և տանեցոց չայցելեր⁴⁴:

³⁷ ԳՄՄ, էջ 148:

³⁸ Խորթաղից ազատվելու համար Համշենում կարծում էին, որ դրանց պետք է մորթել երկաթի կոթ ունեցող դանակով, մակույկի թիով և կամ մանգաղով (ԱՀ, գ. Զ, էջ 141):

³⁹ ԵԼԵ, էջ 435:

⁴⁰ «Հունական առասպելաբանության մեջ ստորերկրյա աշխարհի հետ կապված Հեբատե դիցուհին պատկերացվում էր սև շան կերպարանքով, որն այս ու այն աշխարհում իրենց հանգիստը չգտած մեռելների շնակերպ հոգիների ուսմակով շրջապատված՝ շրջում է գերեզմանոցների մերձակայքում և ահ ու սարսափ տարածում» (ԱՀԱ, էջ 420):

⁴¹ ԵԼԵ, էջ 435:

⁴² Խ ա չ ի կ Ս ա մ վ ե լ յ ա ն. Հին Հայաստանի կուլտուրան, Պատմական ակնարկներ, հ. 1, Քարե դար, Երևան, 1931, էջ 190:

⁴³ ՄԱԵ, էջ 18:

Շնտանիքի համար թանկ ու հարազատ և, մանավանդ, ջահել հանգուցյալի մարմնի նկատմամբ բռնության կիրառման մասին նյութեր չեն գրանցվել: Այդ հավատալիքն առավելապես հյուսվում է ծեր, անձանոթ և հատկապես օտար, այլազգի հավատացյալների, չարագործների, ինքնասպանների դեպքում:

Մտ. Լիսիցյանի կարծիքով՝ «սկզբնական ժամանակաշրջաններում գերեզմանի վրա քար ձգելը ոչ թե կատարվում էր թաղման տեղը անկորուստ պահելու, այլ քարի ծանրությամբ հանգուցյալի դուրս ելնելը դժվարացնելու նպատակով: Այդ նպատակով նախնական գերեզմանները շրջապատված էին լինում քարերի օղակով, որի միջից ննջեցյալ մեռածը դուրս գալ չպիտի կարողանար»⁴⁵:

Հանգուցյալի վերադարձող հոգու մասին ոգեպաշտական գրույցների վերլուծությունը մեզ բերում է այն եզրակացության, որ վերոհիշյալ ոգու նկատմամբ ժողովրդական վերաբերմունքն ունի երկակի բնույթ. մի դեպքում շան (կենդանու) մեջ մտած ոգու նկատմամբ խնամք է տարվում, նրան հետևում են, գոհացնում, որ տանեցիներին վնաս չհասցնի, մյուս դեպքում նրան երկատում են, գլուխը մարմնից անջատում, որը, հնագույն մաքրագործման ծես լինելով հանդերձ, առավել ուշ ժամանակների համար ընկալվում է իբրև վերադարձող հոգուն պատժելու և հնարավոր չարիքներից ապահովագրվելու միջոց:

Հայաստանի ազգագրական գրեթե բոլոր շրջաններից գրառած գրույցներից երևում է, որ գոռնափշտիկը մարդուն կենսական վնաս չի հասցնում, ինչպես, օրինակ, այլքը, քաջքը և այլն, միայն վախ է հարուցում ու որոշակի անհանգստություն պատճառում:

Գոռնափշտիկի և հանգուցյալի վերադարձող ոգու մասին պատմող գրույցներն ուսումնասիրելուց հետո գալիս ենք նաև այն եզրահանգման, որ վերջիններս որոշակի նմանություններ ունեն արտաքին հատկանիշների փոխատեղման առումներով, սակայն խիստ տարբերվում են իրենց բնույթով: Երկուսի դեպքում հիմնական նմանությունները կերպարանափոխության (հայտնվում են կենդանիների, հիմնականում՝ շան տեսքով) և դրանց երկատման կամ անդամահատման (դրանցից ազատվելու կամ վերադարձը կանխելու նպատակով դիմում էին այդ միջոցներին) մեջ են:

Ելնելով համապատասխան գրույցներից ու ժողովրդական պատկերացումներից՝ կարելի է ասել, որ գոռնափշտիկ են դառնում թուրքի մեռելները, ինքնասպան եղած մարդիկ, չարագործները, չապաշխարած մեղավորները, ոչ պատշաճ ձևով հուղարկվող և հանգուցյալները, այսինքն՝ քրիստոնեական համապատասխան ծիսակարգերից և սկզբունքներից զրկված հանգուցյալները:

⁴⁴ Մ տ. Լ ի ս ի ց յ ա ն. Ջանգեզուրի հայերը, Երևան, 1969, էջ 211:

⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 215:

ВЕРОВАНИЯ И ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ПРИЗРАКАХ–ГОРНАПШТИКАХ

АСМИК ГАЛСТЯН

Резюме

В армянских народных верованиях и анимистических рассказах имеется множество сюжетов о призраках. Согласно этим сюжетам, преобразованных духов покойников народ называет горнапштик (горнадаб, хортлах, каракура). Последние – духи самоубийц, иноверцев, которые выступают в образе человека или животного (собаки, кошки, волка, медведя, козла, козленка, ишака, лиса). Горнапштики не представляют смертельной опасности для человека, но причиняют беспокойство и страх. В горнапштика превращаются отступники от соответствующих христианских принципов и обрядов.

BELIEF AND NOTIONS OF GHOST – GORNAPSHTIKS

HASMIK GALSTYAN

Summary

There are a lot of tales about ghosts in the Armenian popular beliefs and animistic stories. Those ghosts are transformed creatures of dead spirits which are called gornapshtiks (gornadab, khortlakh, kharakhura). Gornapshtiks are the spirits of people of other religion, suicides, which appear anthropomorphous and zoomorphic (as a dog, cat, wolf, bear, goat, kid, donkey). They are not dangerous for human life; gornapshtiks only cause trouble and fright. Apostates from relevant Christian principles and rites turn into gornapshtiks.